

Historická kniha – umělecké dílo i zdroj informací z pohledu hybridní knihovny

Omnes mundi creatura – quasi liber et pictura – Nobis est et speculum

Všechna stvoření jsou pro nás knihou, malbou, zrcadlem.

Dnes už se nezabýváme otázkou, zda je středověký rukopis či jiná historická kniha *uměleckým dílem* či *zdrojem informací*, tedy zda nám poskytuje estetický zážitek, nebo je pro nás důležitým pramenem informací, máme-li k němu/ní přistupovat jako k významné umělecké památce, nebo jako k obyčejné knize na čtení.

Na počátku devadesátých let jsme této problematice věnovali značnou pozornost. Zabývali jsme se jí zvláště proto, že z pozice Národní knihovny ČR bylo naší prvořadou povinností zpřístupňovat historický knihovní fond z hlediska informačního neboli obsahového. Role knihy jako uměleckého předmětu však začala vystupovat stále více do popředí. Byla vyvolána velkou poptávkou po historické knize jako po uměleckém předmětu především ze strany muzeí a galerií, a to nejen našich, ale i zahraničních. S poptávkou po knize jako po uměleckém předmětu bylo třeba zároveň řešit i otázku ochrany těchto památek při vystavování.

Zde je třeba připomenout, že zpřístupňování umělecké či estetické stránky historických knižních památek bývalo a je hlavním předmětem zájmu kulturních institucí typu muzeí a galerií. Je tedy pochopitelné, že zmíněné instituce měly lépe rozvinutou oblast preventivní ochrany a restaurování. Knihovny zase naopak měly tradičně pracovanou oblast informačního zpřístupňování knih.

Uplynulých deset let však prokázalo, že tyto funkce nelze od sebe jednoznačně oddělovat. Naopak, je třeba na ně čím dál více nahlížet jako na spojené nádoby. Přirozené prorůstání obou funkcí – umělecké i informační – si vynutilo uchopit tuto problematiku z nějakého společného hlediska. Stalo se jím **zpřístupnění** v nejširším slova smyslu. **Otázky zpřístupnění** (estetické a informační) **na první pohled odlišné jako samotné instituce, které tyto památky spravují, se začaly postupně sblížovat a přetvářet díky moderním elektronicko-digitálním technologiím do elektronických bází různého typu, někde dokonce sdružených (společně sdílených), které by v budoucnu mohly splynout do jednoho kulturně-informačního systému, jenž by vyhovoval všem typům kulturních institucí uchovávajících a zpřístupňujících památky knižní kultury.** A to nejen u nás, ale i v celosvětovém měřítku.

Podmínkou zpřístupnění památek v nejširším slova smyslu je jejich zachování, a pokud je chceme zachovat, musíme jim zabezpečit trvání. Trvání jim však můžeme zajistit jen tehdy, když je nebudeme používat. Toto řešení by však bylo samoúčelné a šlo by proti smyslu existence jednotlivých kulturních institucí i samotných předmětů. Uživateli by pak přišli o možnost estetického zážitku i o možnost získání informací. Jak se k celé problematice postavit? Naštěstí jsou tu opět moderní technologie, které nám pomáhají tuto složitou problematiku řešit a navíc

nám odkrývají netušené cesty zprostředkování informací i estetických zážitků. Tím nikterak nechci upozadit způsob tradičního zpřístupňování těchto památek. V této souvislosti se jen pokusím naznačit nové možnosti a trendy, které vystupují stále více do popředí a prosazují se v rozvíjejícím se dominantním informačním prostředí.

Nejdříve se ale na chvíli vraťme zpět do historie. Se snahou o zachování uměleckých děl minulosti se můžeme setkat již v dávných dobách. Tehdejší snaha o uchování však neměla nic společného s dnešním restaurováním a preventivní ochranou. Jejím cílem bylo zachovat tato díla pro vlastní a další generace. Úsilí zachovat dílo bylo motivováno úctou k životu a práci předků, dále snahou o zachování mocenské a ideologické návaznosti, a také snahou o zachování kontinuity ve vnímání životních i duchovních hodnot. Dílo dlouhou dobu nebylo vnímáno jako jedinečný subjekt se soubornou hodnotou vypovídající jak o době a místě vzniku, tak o stopách, jež na něm zanechal čas, které lze zpětně číst a které k dílu plnohodnotně patří.

Abychom mohli lépe pochopit **rolí historické knihy v dnešní společnosti**, je třeba si v krátkosti přiblížit, jakou úlohu sehrálo umění a s ním i knihy ve středověku a v následujících staletích. Během prvních deseti století od rozpadu římského impéria získala Evropa zřetelnější podobu. Byla to doba, kdy vzniklo a rozvinulo se evropské umění. To, co z něho přežilo, dnes obdivujeme. Nepohlížíme na ně ale očima těch, kteří ho zhlédli jako první. Umělecká díla pro většinu z nás znamenají především umělecký zážitek. Působí na nás svojí krásou. Ve středověku však tyto předměty plnily zcela jiné funkce. V silně hierarchizované společnosti, pro niž byl neviditelný svět stejně reálný – avšak mocnější – jako svět viditelný a která ani nepomyslela, že by smrt mohla znamenat konec individuálního osudu, měly umělecké předměty tři hlavní funkce:

Dar

□ **Sloužily jako dary Bohu:** věnované k jeho chvále nebo jako dary svatým ochráncům či zesnulým. Podstatná část tvorby se rozvinula kolem kostela, oltáře a hrobu. Na výzdobu těchto míst byla věnována značná část bohatství. Používaly se nejnádhernější a nejčistší materiály a barvy, vybírali se nejručnější a nejcitlivější řemeslníci.

Komunikace

□ **Sloužily ke komunikaci s oním světem:** měly být jeho odleskem a přítomnit to, co bylo neviditelné. Negratným ukázat, v co mají věřit (tzv. biblia pauperum neboli bible chudých měla podobu obrázkové bible typu Velislavovy bible, představující středověký komiks), učencům pomoci rozpoznat pod závojem zdání Boží záměry. Tak na úsvitu sedmého století vyjádřil papež Řehoř Veliký přesvědčení, že to, *co se vzdělaným hlásá textem, má být hlásáno obrazem pro ty, co neumějí číst.*

Potvrzení moci

□ **Sloužily jako potvrzení moci:** tato třetí funkce se prolíná s první funkcí. Díla oslavovala moc Boží, panovníků, vojevůdců a bohatých. Dodávala jejich moci lesku, vystavovala ji na odiv a zároveň ji zdůvodňovala. Z toho důvodu se umělecká tvorba rozvíjela na místech, kde byla soustředěna moc a zisky, jež z moci plynou.

Společnou výslednicí všech tří funkcí byla skutečnost, že dílo sloužilo jako užitkový předmět. V důsledku toho umělec až do konce 14. století splyval s řemeslníkem. Než postoupíme dál k současnosti, uveďme si malý příklad na jednom z rukopisů Národní knihovny, který je dostatečně známou a reprezentativní památkou.

Fyzický svět, tak jak jej chápeme dnes, neexistoval pro středověkého člověka jinak než jako symbol. **Pasionál abatyše Kunhuty** je významnou ukázkou středověkého systému symbolů. Vlastností symbolů je jejich mnohoznačnost a – jak říkal Goethe – s jejich výkladem nebudeme nikdy hotovi. Tento postulát je nesmrtelný, platí napříč minulostí, přítomností a budoucností. Proto k nám Pasionál promlouvá i dnes. Jeho nejpozoruhodnější částí je „*Parabola o statečném rytíři*“, která je projevem mysticko-náboženského pojetí díla. Rytířem je zde Ježíš Kristus a Panna či nevěsta Kristova symbolizuje lidskou duši. Na ilustraci mystického sňatku splyvá nevěsta s Kristem v jedinou bytost, což malíř ztvárnil splynutím jejich svatozáří v jednu. Duše splynula s Bohem a oba se stali jedinou bytostí. Pasionál má i skrytý astrologický význam. Lze jej rozebrat jako důmyslný středověký orloj. Autor pojmal Krista jako Slunce a jeho nevěstu Marii jako Venuši. Andělé jsou ztvárněni jako hvězdy, ďábel – had jako démon tmy a zimy či jako souhvězdí podzimního hada, hadova koruna pak jako souhvězdí koruny a Kristův kříž jako křížení nebeského rovníku a ekliptiky.

Na tomto příkladu konkrétně vidíme, jak se v praxi uplatnily nejméně dvě ze tří zmíněných funkcí. Tematika knihy je náboženská, rukopis sloužil ke *komunikaci* s oním světem a zároveň k *potvrzení moci*. Dnes slouží rukopis vedle uměleckého díla jako zdroj informací o chápání světa středověkým člověkem, ale též jako pramen informující o způsobu komunikace člověka s oním světem prostřednictvím symbolů, které jsou pro dnešního člověka už těžko srozumitelné. **Je třeba odborníků, kteří by nám jejich interpretaci zprostředkovali.**

Přenesme se ale zpět do současnosti a podívejme se, co se s těmito uměleckými a literárními skvosty děje dnes, jak vypadá jejich život v moderní společnosti. Již jsem zmínila, že je najdeme v institucích různých typů (knihovnách, muzeích, galeriích, archivech aj.) s různým druhem vlastnictví – od státního přes regionální až k soukromému. V muzeích a galeriích žijí jako umělecké předměty a poskytují především umělecko-estetický zážitek. V knihovnách a archivech vystupují jako prameny informací uspokojující touhu po vědění. *Která z těch dvou rolí či funkcí je důležitější?* Je těžké dát jednoznačnou odpověď. Estetická funkce oslovuje daleko širší skupinu lidí, protože nepotřebuje tlumočnicka – obrazy v knihách osloví svým způsobem každého z nás. Daleko svízelnější je situace v případě historických textů. Ty bez zprostředkování neosloví každého z nás, ale jen některé. V první řadě ty, kteří je umějí přečíst a přeložit. Dále je nutné porozumět jejich obsahu a umět interpretovat neboli sdělit jejich význam ostatním současníkům tak, aby mu mohli porozumět (viz výše příklad Pasionálu abatyše Kunhuty).

Porovnáme-li tedy funkce, které plnila tato díla v minulosti, s jejich rolí v současnosti, zjistíme, že došlo k jejich posunu. Funkce – **dar, komunikace a potvrzení moci** se změnily v jiné tři funkce – **komunikace, estetický zážitek, politikum.**

Komunikace ve smyslu zdroje informací

□ Jde o komunikaci na zcela jiné úrovni. Díla dnes **slouží ke komunikaci se zaniklým světem** našich předků. Tato komunikace je většinou zprostředkována bádatelem, který text přeložil do živého jazyka, informace z textu zasadil do historických souvislostí a vytvořil edici či napsal monografii. Zde **dochází ke změně kvality v komunikaci, která se v prostředí síťové knihovny mění v komunikaci interaktivní, kdy do kontaktu s dílem přichází daleko větší množství uživatelů z nejrůznějších oborů, kteří tyto informace doplňují o hledisko svého oboru a vytvářejí tak dodatečnou hodnotu informace neboli informace nové.**

Estetický zážitek

□ Kniha **plní roli uměleckého díla** z výtvarného i řemeslného hlediska.

Politikum

□ Kniha slouží jako doklad bývalého mocenského postavení určité země v dějinách a zároveň **je dokladem kulturní vyspělosti národa** a jeho pýchou.

Jak již bylo řečeno, nad tradičními způsoby zpřístupnění vznikají nové formy zpřístupnění. Současným trendem je propojit je v jediný systém, který stojí nad nimi, ale zároveň i vedle nich. Co je tím konkrétně míněno.

Odborníci na moderní technologie říkají: „*Pryč jsou doby, kdy zapsané informace mohly být vnímány a čteny po mnohá staletí (případně do nějaké živelné katastrofy či krádeže) a kdy jediným používaným snímačem těchto informací byl náš zrak.*“

Zpočátku se zdálo, že digitální technologie vnesla do této problematiky zmatek a bezútěšnost. Dnes s odstupem několika let vidíme, že přinesla nový řád a nové možnosti, z nichž většinu můžeme stále ještě jen tušit. Přesto jsme již dospěli k hmatatelným výsledkům především v oblasti ochrany a zpřístupnění. Právě oblast zpřístupnění se neustále vyvíjí a rozšiřuje. A tak vedle zachování předmětu dochází k zachování informace odděleně od předmětu a k tvorbě nového dokumentu, kterým může být např. odborné dílo, umělecké dílo (hudební dílo). V jednom prostředí se střetávají tvůrčí schopnosti umělce i vědce a zároveň se uspokojují kulturně-informační požadavky všech uživatelů tohoto prostředí. Oblast zpřístupnění je oblastí vysoce tvůrčí, kde v nových podmínkách a v novém prostředí dochází k neustálé proměně informace.

Zachovat tedy neznamená jen zabezpečit trvání, zachovat znamená tvořit. Tvořit nové informace, vytvářet nová prostředí pro komunikaci, překonat strnulé organizační bariéry, odhmotnit nosiče a pustit informace do virtuálního prostředí, aby se sdružovaly novým způsobem a vytvářely zcela netradiční spojení, která v mnohém znamenají kvalitativně nový krok vpřed a která v tradičním prostředí nebylo vůbec možné uskutečnit.

Uplatnění moderních technologií přináší i nové možnosti do oblasti restaurování historických objektů. Nejenže nám umožňuje detailněji rozpoznat a určit různé druhy historických či nedávno vzniklých poškození, ale je schopno znovu vytvořit původní podobu objektu počítačovou rekonstrukcí. Díky tomu je pak možné u některých dokumentů dočasně zakonzervovat jejich stav a odložit restaurování na pozdější dobu. Ke zpřístupnění zatím plně

poslouží virtuální podoba knihy. Digitalizace rukopisů má tedy význam kdekoli mezi ochranou fondů (CD-ROM pro studovnu, informační systém prvního stupně) a badatelskou prací (CD-ROM jakožto monografie, informační systém/y druhého stupně).

Uplatnění moderních technologií při zpracování dat a textů v oblasti humanitních oborů má dalekosáhlý význam nejen pro informačně-kulturní politiku dané země, ale především v celoevropském a potažmo v celosvětovém měřítku.

Konečně se dostávám k tomu, co jsem deklarovala v názvu svého příspěvku, tedy k hybridní knihovně. Hybridní knihovna je kombinací tradiční fondové a moderní síťové knihovny. V jejím rámci dochází ke koexistenci obou jejích částí a k vzájemnému doplňování. Tradiční dokumenty zde žijí v symbióze s moderními, přičemž každý z nich plní v určité oblasti svou nezastupitelnou roli a v jiné se naopak zastupují. Teď před námi stojí úkol pochopit, v čem spočívá význam tradičních dokumentů a v čem moderních, a tázat se, zda cesty institucionální péče o tyto dokumenty se oddělí, nebo zůstanou společné.

Miroslava Hejnová
Národní knihovna ČR